

**„A dualizmus historiográfiai kérdései” c. magyar—szovjet tanácskozás,
Budapest 1975. szept. 17.**

Beszámoló az ülésről

1975. szeptember 17-én — a különböző kutató és egyetemi intézményekben dolgozó szakemberek aktív részvételével — folyt le a szovjet—magyar történész-konferencia a dualizmus historiográfiájának témaköréről. A konferenciát hét tanulmány készítette elő. E tanulmányok részben széles spektrumból, részben egy-egy szűkebb kérdéscsoport vizsgálatával foglalkoztak a kor historiográfiai kérdéseivel. E tanulmányok lényege a következőkben foglalható össze:

Somogyi Éva: „Osztrák patriotizmus — német nacionalizmus problémája 1866—67-ben a mai osztrák történetírás tükrében” c. tanulmánya a második világháború utáni osztrák — és részben német — történetírás által kellően nem exponált kérdéssel foglalkozik, s kiemeli, hogy az osztrák történetírás számára nagyrészt idegen az a történeti megközelítés: hogyan hatott az osztrák-német nemzeti fejlődésre a Bundból kiszorult Habsburg hatalom kiegyezése a magyar és az osztrák liberális törekvésekkel. Általánosnak tekinthető az a megfogalmazás, hogy a Königgrätz-i vereséggel Ausztriának nemcsak a német hegemoniát kellett feloldania, hanem le kellett mondania a centralizált összbirodalomról. Ez a szemlélet visszavezethető a század első

fele liberális történetírásának hatására, amely a Monarchiát nemzetfeletti államnak tekintette; természetesnek vette, hogy a németiség a Monarchia vezető nemzete, nem létezik külön osztrák-német érdek, így nincs saját osztrák-német nemzeti történelem sem. E szemlélet következményeit a szerző kimutatja *H. Hantsch* írásaiban, amelyekben az osztrák-németiség német és osztrák voltának, a német nemzethez, vagy a Habsburg-birodalomhoz tartozásának dilemmája alig merült fel. A Hantsch-sal szembenálló *G. Franz* látja az osztrák-német nemzeti törekvések 1848 évbéli megosztottságát, továbbá, hogy 1866-ban már nem társadalmi törekvések ütköznek meg, hanem nemzet áll nemzettel szemben, s hogy Königgrätz hatására született meg az osztrák-német nacionalista mozgalom, elfogadhatatlan azonban az a megállapítása, hogy ez a mozgalom az idők folyamán a Monarchia feladása árán is a németek nemzeti egységét kívánta létrehozni, s 1848 demokratikus hagyományaihoz kapcsolódott volna.

Az eddigiektől élesen eltér a marxista igényű *É. Priester* felfogása, amely az osztrák nemzet évszázados önálló létét igyekszik bizonyítani, álláspontja szerint az osztrákság már a XIX. század első felében is önálló nemzeti tudattal rendelkezett, így a Königgrätz-i vereség nem tekinthető nemzeti tragédiának, vagy vereségnek. Ez a szemlélet a második világháború utáni önálló osztrák nemzeti érdekek szempontjából politikailag érthető ugyan, de nem érteti meg, hogy miért vált az osztrák nacionalizmus, keletkezésétől (Königgrätz-től) antiliberális, szélsőségesen reakciós irányzattá. Priester felfogásával némileg rokon a marxista műveltségű *A. Fuchs* álláspontja. Ő is az önálló osztrák nemzet alaptéziséből indul ki, szerinte a nemzetté válás 1870 táján befejeződött, a német egység gondolata csupán epizód volt. Nagyon fontos azonban Fuchs munkásságának az az oldala, amely kimutatja, hogy az osztrák nemzet létrejötte mellett, jelentkezik egy szélsőségesen reakciós német nacionalizmus is, s az osztrák történeti fejlődés egyik fontos sajátossága, hogy a liberalizmus és a nacionalizmus nem fejlődött párhuzamosan. Fuchs felismerte az osztrák patriotizmus és a német nacionalizmus feloldhatatlan ellentmondását, amely a Monarchia nemzeti problémáinak kiéleződésével a demokratizmus és a liberalizmus meggyengüléséhez vezetett.

Gonda Ime: „Az 1867. évi kiegyezés osztrák historiográfiájának néhány problémája” c. tanulmánya elsősorban a neoabszolutizmust jellemzi, majd leszögezi, hogy a forradalmak után a neoabszolutista centralizmustól a feudális föderalizmusig minden kormányzati rendszer megbukott, ezért a birodalom belső egyensúlyának helyreállítására az uralkodó és a német burzsoázia számára egyetlen járható út a Magyarországgal történő kiegyezés maradt. A kiegyezés gazdasági előnyei mellett az osztrák alkotmányosságnak a magyar országgyűlés jogköréhez hasonló visszaállítása vonzó erőt jelentett az osztrák polgárság részére. Ezt emeli ki *W. Rogge*, aki a Reichsrat alkotmányos jogait ugyanolyan biztosítékokkal kívánta megerősíttetni, mint amelyekkel a magyar alkotmány rendelkezik. Rogge azon kevesek közé tartozik, akik az osztrák alkotmányosság biztosításában a kiegyezés pozitív elemeit hangsúlyozta, gazdasági vonatkozásban azonban ő is a magyar túlsúly álláspontjára helyezkedett. A későbbi osztrák történetírásban egyre erőteljesebben fedezhető fel a magyar túlsúly mítosza. *H. Friedjung* szemléletében már nincs nyoma a kiegyezés által az osztrák alkotmányosság helyreállítására gyakorolt kedvező hatásnak, a kiegyezés szerinte olyan kényszerhelyzet következménye volt, amelyben Ausztria került hátrányos helyzetbe, a magyarok élveztek minden előnyt, s a Monarchia „néptörzsei” között vezető helyet biztosítottak maguknak. Friedjung azonban reális elismeréssel ítélte meg F. Deáknak a kiegyezés körüli szerepét, rámutatott a magyar alkotmányosság és közigazgatás „nemesei” és antidemokratikus jellegére, s arra, hogy a kiegyezés tette lehetővé Magyarországon a nemzetiségi elnyomást. Friedjung volt egyik legmarkánsabb képviselője az osztrák vezető körök azon véleményének, amely saját egyeduralmának elvesztésében úgyszólván kizárólag a magyarok „győzelmét” látta. *J. Redlich* — bár lényegében nem tért el Friedjung alapvető megállapításaitól — a kiegyezésben már az osztrák fejlődés olyan törvényszerűségét látta, amely Ausztria német polgársága számára egyedül biztosította néhány évtizedre a nagyhatalmi helyzetet, s kiemelte, hogy a Monarchia felbomlását több évtizedes folyamat előzte meg; rámu-

tatott arra, hogy Ausztria csupán látszat-alkotmányossághoz jutott, s a kiegyezés az ausztriai németeknek ugyanolyan előjogokat biztosított a többi nemzetiségek fölött, mint a magyaroknak.

Redlich álláspontjának marxista kritikája után a tanulmány a *V. Bibl* munkáiban található elfogultságra mutat rá, amely „birodalomfelosztó paktum”-nak tekinti a kiegyezést, amely lényegében a neoabszolutizmus szemléletét tükrözi, s amely szerint a „dualizmus, ahogy azt a következmények is mutatták, nem erős pillére volt a Monarchiának, hanem a sírja”. E szerzőkkel szemben *H. Hantsch* már kiemelte, hogy a Monarchia nagyhatalmi helyzetét sikerült megőrizni a kiegyezés által, s ennek érdekében a magyar nemzet késznek mutatkozott szuverenitásának bizonyos részeitől lemondani. Hantsch hangsúlyozta azt is, hogy a későbbi bomlasztó erők felülkerekedésének nem a dualizmus volt az oka, hanem a rendszer merevsége. Hantsch tehát „elnézőbb” a kiegyezéssel szemben, s ez főleg a szláv federalizmus ellenes hangulattal magyarázható, de a magyar kormányok szerepét a Birodalom felbomlásában ő is negatívan értékeli.

A szerző rámutatott, hogy az osztrák történetírás egyoldalúsága abban summázható, hogy a kiegyezés és a dualista rendszer negatív elemeit a magyarságban keresték, ahelyett, hogy az azt megelőző neoabszolutista rendszer felelősségével foglalkoztak volna, továbbá, hogy abszolutizálták a Habsburg Monarchia történeti korszakát. A birodalom felbomlása belső szerűségének következménye volt, amelynek gyökerei a megelőző korszakokba nyúltak vissza.

Diószegi István: „Egy történelmi kép változásai. Viták és értelmezések a Habsburg Monarchiáról” c. tanulmánya bevezetőként leszögezi, hogy a Monarchiában végbement folyamatok csak kései, másodlagos és sokszor eltorzult változatai voltak a nyugat-európai fejlődésnek. Ennek ellenére a soknemzetiségű államalakulat hosszú idő óta a nemzetközi érdeklődés előterében áll. Ennek elsősorban az az oka, hogy gyakran nem tudományos megfontolások, hanem a nemzetközi politika aktuális kérdései irányítják a kutatók egy részét. Így a nyugat-európai és az amerikai történetírás az első világháború előtt és alatt osztrák-ellenes volt, s a Monarchiát mint német szövetségest pusztulásra ítélte. A fasiszta Németország terjeszkedése idején viszont ugyanez a történetírás már az európai egyensúly biztosítékaként fedezte fel a Habsburg-monarchiát. A közép-kelet-európai történetírásban ez az irányváltás nem fedezhető fel, az utódállamokban a történetfelfogás nemzeti irányzatú volt és maradt, a német történetírás hagyományos osztrák-ellenessége sem változott.

A nemzetközi munkásmozgalom lesújtó kritikában részesítette a Monarchia megmerevedett félféudális struktúráját, s a nemzeti kérdés megoldásának szükségessége mellett az osztályharcot helyezte a nemzeti harcok fölé. A mai marxista történetírás részére az 1918 novemberi lenini program, a „szabad népek testvéri szövetsége” a biztos iránytű. A közép-kelet-európai szocializmus saját múltját is új módon értelmezi, és azt igényli, hogy a közös történelmet a „szabad népek testvéri szövetsége”-nek szemszögéből tekintsék át. A szocialista országok történetírása ma már mindenütt hajlamos ennek az objektív társadalmi szükségletnek a szolgálatára, s ez az új szemlélet jellemző a magyar történetírásra is.

Kolossa Tibor: „Az Osztrák-Magyar Monarchia problémái a magyar történetírásban az elmúlt tíz évben” c. tanulmánya elsősorban a korábbi korszakok állásfoglalásainak lényegét foglalja össze. A liberális felfogású *G. Gratz* és a konzervatív-antikapitalista *Gy. Szekfü* munkáiról kimutatja, hogy mindkettő a hivatalos állásfoglalást képviselte, lényegében pozitívan ítélte meg a kiegyezést. Ezzel szemben a két világháború közötti publicisztika, részben a dualizmus kispolgári, függetlenségi eszméitől indítva, részben a parasztpárti ideológiától vezetve elítélte a kiegyezést, a függetlenségről történt lemondás, a nemzetiségi elnyomás, a nagybirtokrendszer fenntartása és a német imperializmus szolgálata miatt. A marxista történetírásban vezető szerepet játszott *Révai József* 1930-as évekbeni felfogása csak fő vonásaiban egyezett meg az említett ellenzéki felfogással, de elvetette azt a nézetet, hogy Magyarország a dualizmus korában feudális, vagy félféudális ország lett volna, alapvetőnek tekintette, hogy 1848-tól kezdve a tőkés rendszer volt az uralkodó, s a nemzetközi fejlődés szempontjait figyelembe véve olyan „reális kompromisszumnak” tekintette a kiegyezést, amely elősegítette a tőkés fejlődést.

A Révai munkásságán alapuló marxista történelemszemlélet reális tendenciái az 1950-es évek első felében eltorzultak, s a dualizmust szélsőségesen elítélő megfogalmazások jutottak uralomra. 1956 után megindult a reális és tudományos történeti felfogás kialakulása, amelyet elősegített az 1950-es évek elején megindult kutatások által feltárt nagymennyiségű új tényanyag.

Az 1955. évi prágai nemzetközi konferencia referátumai alapján tarthatatlanná vált Magyarország félgymarmati függésének tétele, előtérbe került az a tény, hogy a magyar uralkodó osztályok jelentős befolyást gyakoroltak a Monarchia központi politikájára. Az 1964. évi budapesti nemzetközi Monarchia-konferencia ugyancsak jelentősen előmozdította a monopolkapitalizmus fejlődésének, az agrárkérdésnek és a nemzeti kérdésnek tisztázását, eredményei az 1964-ben megjelent kétkötetes Magyarország Története c. kézikönyv gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti tárgyalásában is megmutatkoznak, amelyek egyben számos új anyagot is feltártak.

Hanák Péter 1967-ben kimutatta, hogy Ausztria, illetve Magyarország részesedése a Monarchia nemzeti jövedelmében a quóta arányának felel meg, továbbá, hogy a dualizmus idején ipari árálló alakult ki. Hanák megállapította, hogy a Monarchia közös piaca és pénzrendszere nagyarányú tőkebeáramlást és belső tőkefelhalmozódást tett lehetővé, így Magyarország a dualizmus idején gazdaságilag erősödött.

Katus László 1967. évi tanulmányában a gazdasági mutatókra alapozva elemezte az európai tőkés fejlődés különböző típusait, kiemelte, hogy az elmaradott Magyarországon potenciálisan sem voltak meg a tőkés fejlődésnek az angliaihoz hasonló feltételei; rámutatott a kapitalista gazdasági növekedés alapvető feltételeire, összehasonlította Oroszország és Magyarország gazdasági fejlődését, kimutatta, hogy a szuverén Oroszország tőkés fejlődése nem volt önállóbb, mint Magyarorszáé. A gazdasági fejlődés tehát nem elsősorban az állami önállóság mértékén múlott. 1970-ben publikált tanulmányában Katus hangsúlyozta, hogy Magyarország elmaradottságának gyökerei visszanyúlnak a középkorba, a dualista kapcsolat a gazdasági növekedésnek inkább kölcsönösen ösztönző, semmint hátráltató tényezője volt.

Berend T. Iván és Ránki György 1966, 1969 és 1972-ben publikált munkáikban össz-európai összefüggésekbe helyezve vizsgálták számos kelet- és délkelet-európai ország gazdasági-társadalmi átalakulását. Végkövetkeztetésük szerint ebben a térségben az első világháborúig előrehaladt, de nem fejeződött be a modern ipari társadalommá való átalakulás, az állam fontos szerepet játszott az iparosodásban, de nem volt a tőkés fejlődés döntő, meghatározó tényezője. E gazdaságtörténeti kutatások és megállapítások szintézise található meg a dualizmus története 1972-ben megjelent új egyetemi tankönyvében. Megállapítható, hogy az új magyar gazdaságtörténet a közgazdasági összefüggéseket kvantifikációs módszerekkel analizáló modern tudományággá vált.

A politikatörténetben 1962-ben éles vita alakult ki a kiegyezés elkerülhetetlenségének és szükségszerűségének kérdésében (Hanák Péter és Szabad György között). A vitában elfoglalt álláspontok azonban az újabb kutatások hatására módosultak és közeledtek egymáshoz. Hozzájárultak ehhez Komjádi Miklós munkásságának eredményei, amelyek megvilágították az uralkodói abszolútizmusnak a dualizmus államrendszerében fennmaradt súlyát és szerepét. Hanák Péter 1964-ben szembeszállt a Monarchia apológiáját hirdető nézetekkel, az 1967. és 1968. évi nemzetközi kongresszusokon előadott tanulmányaiban a túlsúly vagy függőség problémakörét tisztázta, s megállapította, hogy a belügyi kérdésekben Magyarország nem függött Ausztriától, a közös ügyekben mindkét ország kölcsönösen függött egymástól és alá volt rendelve az abszolút jogokkal rendelkező uralkodónak és a közös kormánynak; 1969-ben rögzítette, hogy a kiegyezés nem tekinthető eleve szükségszerű formának, reális kompromisszum volt ugyan, de csak időlegesen rendezte a birodalom átalakulásának politikai viszonyait, az 1918-as felbomlás azonban nem vezethető le a kiegyezésből.

A dualizmus történetfeldolgozásának átalakulásában, a Monarchia problémáinak az európai történeti perspektívába illesztésében nagy jelentőségű volt Diószegi István kiterjedt munkássága, amely tisztázta a dinasztikus nagyhatalmi diplomácia és a nemzeti erők küzdelmét a XIX. században. Galántai József monográfiája a politikatörténet új részeredményeit, s külön-

nösen a világháború kitérésének magyar vonatkozásait, *Dolmányos István* munkássága a századforduló utáni politikai válság, a magyar politikai pártok felbomlását, felfogásuk változását, a koalíció létrejöttének kérdéseit tisztázza. *Pölöskei Ferenc* monográfiái 1910-től a világháborúig terjedő évek magyar belpolitikáját vizsgálva rámutat az ortodox dualista tábor egyre erősebb konzervativizmusára, részletesen tárgyalta a Tisza-kormány retrográd politikai intézkedéseit, amelyek a felbomlási folyamatot igyekeztek meggátolni, egyben bemutatta a progresszív ellenzék törekvéseit, nézeteit is. *Somogyi Éva* új levéltári és sajtóanyag feldolgozásával dolgozta fel a kiegyezés ausztriai előzményeit, s bemutatta, hogyan vált az osztrák-német politikusok számára többségi nézetté a dualizmus elfogadásának szükségessége.

Mérei Gyula monográfiája a Dunamedence föderatív jellegű átalakítására irányuló terveket elemzi, *Kovács Endre* monográfiája pedig a kiegyezés létrejöttének külpolitikai előzményeit világítja meg. *Palotás Emil* az 1897. évi osztrák—magyar és orosz—belkáni megegyezést vizsgálja, *Szokolay Katalin* pedig a Monarchia lengyel politikáját az első világháború idején. *Farkas Márton* monográfiája a hadsereg szerepét mutatja be a Monarchia felbomlásában. A jogtörténészek közül *Pecze Ferenc* az 1870. évi dualista törekvések magyarországi hatásáról, *Sarlós Béla* a kiegyezés kodifikációs problémáiról írt tanulmányt.

Kolossa Tibor kiemelte, hogy az elért új eredményeket túlrözi az egyetemi tankönyv IV. kötete, s hogy az utolsó tíz év magyar történeti munkássága nemesak új tényeket, hanem új szempontokat is adott a Monarchia nemzetközi történetírása számára.

*T. M. Iszlamo*v: „Politikai harc Magyarországon az első világháború előestéjén (1906—1914)” c. tanulmánya, amely tulajdonképpen jóval többet nyújt, mint amit az aránylag rövid korszakot érintő cím ígér. A tanulmány lényegében három részre oszlik. A bevezető rész a téma sokrétűségének és nehézségeinek kiemelése mellett jelzi a polgári iskolák fő irányait, majd megállapítja, hogy a szocialista államokban új történetírói iskola születéséről és kifejlődéséről beszélhetünk, amely eredményesen tárja fel a Monarchia és a dualizmus történetét. A tények bázisára támaszkodó szocialista történetírói munka és tudományos módszer lehetővé tette a szocialista történészek részére a szűk nemzeti keretek legyőzését. Emellett a marxista történészek körében széleskörű nemzetközi együttműködés alakult ki, amelyek a prágai, a pozsonyi és a bécsi nemzetközi konferenciák anyagában már komoly eredményeket hoztak.

A magyar marxista történetírás nagy utat tett meg az anyaggyűjtéstől az átfogó munkák megírásáig. Ez a történetírás a 40-es évek második felétől az ötvenes évek végéig elsősorban a nemesi és a polgári történetírás örökségét számolta fel, majd a dogmatikus és nacionalista hibák kijavítására törekedett. A *Molnár Erik* által vezetett harc eredményeként *Pach Zsigmond Pál* és a Kolossa-féle tanulmányban felsorolt szerzők erőfeszítései folytán új történeti koncepció született, mely a történeti valóságnak megfelelően igyekszik ábrázolni Magyarországnak a dualizmus rendszerében betöltött szerepét, elvetette az ország félgymarmati helyzetéről szóló álláspontot, előtérbe helyezte a Monarchia egészére jellemző tendenciákat, és nagyban hozzájárult a gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeinek tisztázásához. Iszlamo v a Magyarország 10 kötetes történetét előkészítő 1969. évi vitaanyagot tekinti a Monarchia két országa „kölsönös függősége” kérdésére adandó választ első kísérletének, s ehhez az anyaghoz számos kritikai megjegyzést fűz. Tisztázandónak tartja Hanák Péter téziseiben a dinasztia „nemzetekfeletti”, „harmadik erő” szerepének pontos tartalmát. Rámutatott arra, hogy a kereskedelmi és vámpolitikát elsősorban az osztrák burzsoázia érdekei határozták meg, hogy a fiatal magyar iparnak gyilkos konkurrenciát jelentettek az osztrák iparcikkek. A tanulmány vitathatóan tekinti, hogy a dinasztia pártok és osztályok felett álló erőként jelent volna meg, hogy a közös ügyekben Magyarország nem Ausztriának, hanem az összbirodalmi érdekeknek volt alárendelve. Komjáthy Miklós és *Iványi Emma* munkássága azt bizonyítja, hogy Magyarország Ausztriától függő helyzetben volt.

Iszlamo v, *Fukász György*, *Dolmányos István*, *Pölöskei Ferenc* és *Galántai József* munkásságának és érdemeinek méltatása mellett rámutat, hogy a Justh-féle mozgalom társadalmi

és osztálybázisa még nincs kellően feltárva, s megállapítja, hogy a Dolmányos István monográfiájában felvetett problémák az egész háború előtti periódusra nézve aktuálisak maradtak.

A tanulmány második része a magyar munkásmozgalommal kapcsolatos, s a századforduló utáni válságot érintő magyar historiográfia egyes kérdéseit mutatja be és veszi kritikai elemzés alá. *Erényi Tibor* tanulmányaival egyetért annyiban, hogy a szociáldemokrata pártban kibontakozott vita az ország gazdasági függetlenségéről és politikai önállóságáról nem jelentette egységes elvi állásfoglalás kialakítását, hogy a párt 1905—1907. évi szerepe ellentmondásos volt, de erősebben tartja hangsúlyozandónak, hogy a pártvezetőség magatartása objektíve is a bécsi udvar érdekeit szolgálta. A tanulmány nagyra értékeli *Mucsi Ferenc* két monográfiáját az 1905/6-i politikai válsággal kapcsolatosan, de rámutat arra: erősebben kellett volna hangsúlyozni, hogy a Kristóffy—Garami paktum folytán a szociáldemokrácia nemcsak a koalíció ellen, hanem olyan nemzeti jelszavak ellen is harcolt, amelyek — ha demagóg megfontolásból születtek is — a dualizmus objektív válságának tendenciáit tükrözték. Iszlamov kiemelte azt is, hogy a szociáldemokrata pártnak magáévá kellett volna tennie a nemzeti önrendelkezés elvét, amely nem jelentette volna feltétlenül az ország szétszakadása melletti agitációt.

Márkus László munkásságából a tanulmány kiemeli Szabó Ervín, Jászi Oszkár, Garami Ernő, Kunfi Zsigmond nézeteinek és törekvéseinek alapos elemzését, azt a megállapítást, hogy bár a magyarországi szociáldemokraták eltorzították a történelmi materializmust és „gazdasági materializmussal” helyettesítették azt, mégis komoly szerepük volt a polgári-földesúri ideológia széttűzésében. Hasonlóan fontos Márkusnak az a megállapítása, hogy a szociáldemokrata teoretikusok a Kautsky-féle koncepcióból kiindulva helytelenül értékelték a dualista állam jellegét, nem értették meg a proletárdiktatúráról szóló Marx-i tanítást. A tanulmány vitathatóan tartja Márkus megállapításainak a nacionalizmussal kapcsolatos részét, s kiemeli, hogy a dolgozók tudatában megtalálható nacionalista maradványok ellenére, harcuk alapvetően osztályharc volt. Márkus is hangsúlyozta azonban, hogy a szociáldemokrácia védelmezte a proletár-internacionálizmus és az osztályharc elvét, s ezzel új irányzatot kezdett a magyar történelmi gondolkodás történetében, a tanulmány egyben rámutat arra a veszélyre, amely a társadalmi haladás és a nemzeti mozgalom szembéállításából, antagonizmusuk abszolutizálásából származhat. Végeredményben Márkus munkássága — egyes hiányosságai ellenére — meggyőzően oldotta meg a magyarországi szociáldemokrácia történetiszemlélete fejlődési folyamatának átfogó és kritikai ábrázolását.

Iszlamov tanulmányának befejező része a nyugati polgári történetírásnak a Monarchiával kapcsolatos főbb megállapításait mutatja be, s veszi éles marxista elemzés alá. Rámutat az osztrák-német történetírás magyarellenességére, a Monarchia idealizálására irányuló tendenciákra, az angol történészek egy csoportjának az angol hatalmi politikából következő és részben Monarchia ellenes felfogására. A tanulmány részletesebben ismerteti *Jászi Oszkár* 1929-ben megjelent angol nyelvű munkáját, rámutatott arra, hogy Jászi szétoszlatta azt a legendát, amely szerint a Monarchia az angol—német ellentéteknek esett áldozatul, s lerögzítette, hogy a szét hullás 200 év óta érlelődő szerves folyamat eredménye volt, amelyben a társadalmi okok széles szférája játszott főszerepet, felhívta a figyelmet a kapitalizmus által kiváltott tendenciák ellentétes voltára.

A továbbiakban a szerző a második világháború utáni években a „Habsburg legendát” újjáélesztő és a Monarchiát rehabilitálni törekvő osztrák és amerikai irányzatokat ismerteti és cáfolja meg. Részletesen foglalkozik Hantsch munkásságával, kiemeli, hogy Hantsch a Habsburgok által mutatott utat, a „racionális univerzalizmus”-t tartotta Európa számára követendőnek, a dualista berendezést minősítette minden baj forrásának, s a Monarchiát széttűző elemek közül a magyarok nemzeti törekvéseit állította be a legveszélyesebbnek. E végkövetkeztetéseket ismétli meg *E. Zöllner* is. Ugyancsak a Habsburgok apologetizálására irányul az osztrák polgári irodalomban a magyar származású *J. Miskolczy* működése. *R. Kann* a Monarchia nemzetiségi problémáival foglalkozó munkája, *Diószegi* recenziója szerint egyidejűleg osztrák, nyugateuró-

pai és amerikai mű. Kann nemcsak azt írja le, amit a Monarchia Ausztria és Magyarország népei javára tett, hanem azt is, amit tehetett volna. Jászi adataira is támaszkodva, de Jászival ellentétben, Kann a dualizmus ellensége és a Monarchia híve. Feltételezése szerint a kellő időben végrehajtott reformok a birodalom széthullását elkerülhetővé tették volna. Végso soron a világháborút tartotta a felbomlás utolsó láncszemének. Kann végkövetkeztetései — Diószegi helyes kritikája szerint — annak az antihistorikus módszernek a következményei, amelyek a Monarchia történetét egy fiktív nemzetkefeletti eszme kereteibe igyekezett beleszorítani.

Iszlamov befejezésül lerögzíti, hogy az éles vitákat kiváltó problémák további megvilágítása a marxista történészek nagy kollektívájának összefogásával érhető el.

Sarlós Béla: „A kiegyezés magyar közjogi irodalma” c. tanulmánya három fő csoportra osztja témáját. Az elsőben *F. Deák* álláspontját, a másodikban a közjog egyetemi tankönyveinek állásfoglalásait, a harmadikban pedig a kiegyezéssel foglalkozó önálló monográfiák eredményeit ismerteti. Deák álláspontjának az a legfontosabb része, amely a kiegyezési törvényt opportunitás, a kölcsönös engedmények árán létrejött műnek tekinti. Ez a két országrész között kölcsönös függést hozott létre, és nem tekinthető tökéletes jogalkotásnak. A kiegyezés utáni első közjogi munkák liberális szellemben íródtak, nem helyezkednek arra az álláspontra, hogy a kiegyezés semmiben sem csökkentette a magyar szuverenitást, általában reálunióknak mutatják be a két állam viszonyát. A századforduló idején viszont már uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a kiegyezés sértetlenül fenntartotta az ország szuverenitását, a két állam viszonya pedig „intézményes perszonalunió”. A századforduló előtt a tankönyvek a szuverenitás csorbíthatatlansága mellett még rámutatnak a szuverenitás korlátozott voltára, a századforduló után ez utóbbiról már nem történik említés. A tankönyvek részletesen elemzik, hogy a kiegyezés mennyiben tekinthető nemzetközi szerződéses jellegűnek, s mely részében tartalmaz a nemzet és az uralkodó közötti megállapodást.

Az önálló monográfiák közül kiemelkedik *Szabó Gyula* 1885. évi munkája, amely egyedül emeli ki, hogy a közös ügyek és a közös szervek nem államszövetségi, hanem szövetséges állami viszonyt hoztak létre. *Ferdinandy Gyula* és *Pollner Ödön* 1891 és 1892-ben írott monográfiái határozottan tagadják ezt, az osztrák császár és a magyar királyt úgyszólván két külön uralkodónak tekintik, s azt állítják, hogy a közös ügyek olyan nemzetközi viszonyt alkotnak, amely mellett Ausztria és Magyarország szuverenitása egymás irányában is teljesen fennáll. Mindkét monográfia utal a dualizmus felbonthatóságára, de azt is kiemeli, hogy Magyarország a dualizmus keretében is független és szabad állam, amely más államnak vagy népnek nincs alárendelve. Ebben a hamis illúzióban nőtt fel az 1905/6. évi „nemzeti ellenállásban” résztvevő magyar jogásznemzedék.

A tanulmány hangsúlyozottan kiemeli, hogy a dualizmus korának magyar közjogi irodalma hallgatással mellőzte az uralkodó előszentesítési jogát, s ezzel a dualista kormányzás abszolutisztikus jellegzetességét elhomályosította.

Erényi Tibor: Megjegyzések a dualizmuskori magyar munkásmozgalom-történet historiográfiájáról c. tanulmánya — a teljesség igénye nélkül — széleskörű áttekintést ad a munkásmozgalommal foglalkozó történetírásról és publicisztikáról a polgári jellegű előzményektől a legutóbbi években megjelent munkákig. E művekkel kapcsolatos, részben kritikai jellegű lényegesebb megjegyzései a következőkben foglalhatók össze.

A magyarországi munkásság politikai és szakszervezeti mozgalma szociáldemokrata jellegű volt, s a szociáldemokrata vezetők emlékiratai, történeti és publicisztikai munkái korábban egyértelmű elutasításban részesültek. A reformizmus elutasítása mellett a művek differenciáltabb értékelése szükséges épp a reformista nézetek elleni hatékonyabb küzdelem eredményessége érdekében. A kommunista vezetők munkásságának középpontjában a reformista és az osztályharcos törekvések ellentétének bemutatása állott, a kommunista teoretikusok közül Révai József foglalkozott a legbetheatóbban a történeti problémákkal. A felszabadulás utáni munkásmozgalmi kutatásokban fontos szerepet töltött be a Párttörténeti Intézet, a Pártfőiskola és a

Történettudományi Intézet; erősen kiterjedt a kutatómunka. A személyi kultusz dogmatikus torzításainak, — majd a MSzDP „rehabilitálására” irányuló törekvések leküzdése után a Párt tudománypolitikai elveinek alkalmazásával sikerült elérni a tudományos, marxista—leninista álláspont kialakítását, vagy megközelítését. Az 1957-tel kezdődő új korszakban a történetírás a szociáldemokráciát nem burzsoá ügynökségként, hanem mint munkásmozgalmat értékelte. Ebből a szempontból vizsgálják a megjelent tanulmányok és monográfiák a MSzDP ellentmondásos történelmi szerepét, a párt belső viszonyait, szövetségi politikáját, a szakszervezeti mozgalmat, a párt ideológiáját, az agrár- és nemzeti kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásait, az 1905/6. évi politikai válsággal kapcsolatosan az orosz forradalom magyarországi hatását. A bekövetkezett fejlődés eredményeként megállapítható, hogy a legújabb munkák, így az egyetemi tankönyv IV. kötete is, a szocialista mozgalom történetét az ország történetének egészével szerves összhangban ábrázolják, így a korszak munkásmozgalmáról kiegyensúlyozott, hiteles képet nyerhetünk. Ennek ellenére további felderítésre és megvalósításra szorul a szocializmus és agrárszocializmus kapcsolata, az ausztromarxizmus magyarországi vonatkozásai, a MSzDP szövetségi politikája, a vezetőségén belüli helyzet feltárása, Lenin korai tevékenysége magyarországi hatásának vizsgálata. A jelentősebb feladatok elvégzése főleg a századforduló utáni időszakra esik.

Az értekezletet Hanák Péter tudományos osztályvezető bevezető előadása nyitotta meg, amely tematikai összefüggésükben elemezte az egyes tanulmányokat, s mutatott rá azok problematikus részeire. Megállapította, hogy nézetazonosság mutatkozik a nyugati — főleg osztrák — történetírásról szóló kritikai véleményekben és a marxista történetírás fő eredményeinek méltatásában. A referátumok nem foglalkoztak a jelenkori osztrák történetírással. Ki sem tértek más szocialista országok marxista történészeinek etárgyú munkásságára, nem vetették fel a köztük levő nézetkülönbségeket. Csak két referátum tárgyalta a mai magyar történeti irodalmat, és amint a mai feldolgozások vitára kerülnek, kiténik, hogy milyen sok még a tisztázatlan kérdés. Így pl. az egyik referátum nagy eredménynek értékeli Magyarország Monarchián belüli helyének reális felismerését, a másik referátum kétségbevonja e felmérés eredményeinek realitását. Éppen a jelenkori történeti irodalmat kell alaposabban tanulmányoznunk. Enélkül nem juthatunk előre a marxista álláspont jobb megalapozása felé.

A kialakult vita az elért eredmények mellett szükségesnek tartotta a kor historiográfiájának elmélyült tanulmányozását. Egyöntetűnek tekinthető a felszólalók azon álláspontja, hogy a további munka során az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a szovjet történetírás álláspontja mellett a környező szocialista államok történetíróinak munkásságára, s el kell kerülni az egykori dualista Monarchia bármiféle apologetikáját, valamint a nacionalizmustól és a dogmatizmustól örökölt egyszerűsítő sematikus túlzásokat.